

חטיבת תכנון ופיתוח - אגף ארכיאולוגיה

חדשות בעתיקות אוגוסט 2012

ד"ר צביקה צוק - ארכיאולוג הרשות

תקציר

מחסן תבואה מלכותי התגלה בגן לאומי תל חצור

14 קנקני תבואה ענקיים מסוף תקופת הברונזה המאוחרת נחשפו בחפירות בתל חצור. "אנו נוגעים בקטע קטן בגופו של פיל" כך הגדיר פרופ' בן תור את התגלית בהתכוונו למחסן של הארמון הגדול שרובו ככולו עדיין מחכה לאת החופרים.

הצינור בחניון גבעתי, גן לאומי סביב חומות ירושלים

לרוב הממצא הקדום מושך את תשומת ליבנו ואנו מתעלמים המימצא העכשווי. דוקא בחפירת הענק של חניון גבעתי בה המיקוד הוא על התקופות הקלאסיות, לא פסחו החופרים על מימצא מימי המנדט ובעזרת האינטרנט חשפו את החברה הבריטית שייצרה את צינור הניקוז הגדול בעל גלזורה חומה.

מצודה עלומה נחשפה בחורבת ערש בגן לאומי הרי יהודה

עד כמה יכול להיות הסקר מהימן זו שאלה שתמיד נשאלת על ידי הסוקר או מי שקורא את המחקר. והנה ניתנה הזדמנות בידי עמיחי מזר ועידו וכטל לבדוק את המצודה שהוגדרה כ"ישראלית". האמנם? מה נתגלה ומה ההקשר ההיסטורי?

מצגת קבורה עם דמות המת נמצאה בגן לאומי סוסיתא

משולבת בתוך קיר מאוחר יותר, נתגלתה מצבת קבורה הנושאת תבליט בדמותו של המת. עוד תגליות בעונת החפירות ה-13 של אוניברסיטת חיפה בסוסיתא: המזבלה העירונית, הבריכה בבית המרחץ ותגלית שיכולה לשנות את ההיסטוריוגרפיה של האזור.

הר גריזים – גן לאומי חדש

לאחרונה נפתח לביקורים גן לאומי חדש – הר גריזים. עשר שנים היה האתר סגור ובלתי מבוקר ועתה הוא נגיש די בקלות. מצב הבטחון הנוכחי באזור מאפשר הגעה נוחה מצומת תפוח. במקום עיר הלניסטית גדולה ומרשימה שנבנתה על גבי אתר המקודש לשומרונים.

האתר פתוח בימים שני-שישי בלבד

בשעות: 8-17 אפריל – ספטמבר, 8-16 אוקטובר – מרץ בימי שישי 8-15.

עלות: בודד מבוגר 21 ש"ח, בודד ילד 9 ש"ח, מבוגר בקבוצה 18 ש"ח, ילד בקבוצה 8 ש"ח.

קריאה מהנה,

גן לאומי תל חצור – 2012

פרופ' אמנון בן תור וד"ר שרון צוקרמן, האוניברסיטה העברית בירושלים

בחודשים יוני-יולי 2012 נערכה עונת החפירות ה-23 בתל חצור. חפירות קרן זלץ בחצור לזכר יגאל ידן נערכות בגן לאומי תל חצור ע"י משלחת מטעם האוניברסיטה העברית בראשות א' בן-תור ושי צוקרמן ובחסות החברה לחקירת א"י ועתיקותיה. המשלחת כללה את שי בכר (ניהול שטח M), ר' ווב (עזרה בניהול שטח M), ד' ווינבלט-קראוז (ניהול שטח A6), ד' גריזוולד (ניהול שטח A6), ה' דן (מדידות), א' כהן (שימור), א' סטרנד (ציור), מ' סימדבילה ווי סאמה-רוחו (צילום), ר' בן-שלמה (ניהול משרד ורישום ממצא), שי ידיד (מנהלה). בחפירה השתתפו סטודנטים ומתנדבים מדרום אפריקה, קנדה, ארה"ב ואירופה.

שטח M. החפירה התמקדה בחשיפת המבנה המונומנטלי, ששכבת החורבן החותמת אותו זוהתה כבר בסוף העונה הקודמת. השנה הוגדרה תכנית המבנה המונומנטלי, הובהר הקשרו הארכיטקטוני ואושש תאריך חורבנו בתקופת הברונזה המאוחרת, במאה ה-13 לפנה"ס. המבנה המונומנטלי מוגדר מדרום ע"י קיר אבן מאסיבי, שהשתמר לרוחב של כ-2.5 מטר ולגובה של יותר מ-3 מטר. מצפון, נחשף קיר הלבנים על מסד אבן המשותף למבנה זה ולקיר הדרומי של 'מכלול הבמה' שנחפר בשנות ה-90 בחלקו הצפוני של שטח M (איור 1). שני המבנים מהווים לפיכך חלק מאותו מכלול ארכיטקטוני, שממשיך מזרחה ומערבה מחוץ לגבולות החפירה. המבנה מחולק לשני מרחבים גדולים, שהמערבי בהם מחולק במרכזו ע"י קיר לבנים שכוונו צפון דרום. במרכז המבנה נחשפו שתי שורות של פיטסים (קנקני אגירה גדולים) הממלאות את החלל שממזרח לקיר הלבנים. הפיטסים נמצאו חתומים ע"י הלבנים הנפולות ושרידי תקרות הטיח שאיפיינו את החורבן באיזור זה. בחלק מן הפיטסים נמצאו גרעיני דגנים מפוחמים בכמויות גדולות (איור 2). מימדיו המרשימים של המבנה, אופי בנייתו והממצאים בו, ובעיקר חדר המחסנים שבמרכזו, מעידים שמדובר במבנה ציבורי מלכותי. ניתן להניח שזהו הארמון של חצור הכנענית, שנבנה במהלך תקופת הברונזה המאוחרת

(מאות 14-15 לפנה"ס) וחרב בחורבן אלים במאה ה-13 לפנה"ס, במקביל לחורבן המבנים הממלוכיים במרכז האקרופוליס ובעיר התחתית של חצור. מתחת למבנה זה נחשפו שרידי גרם מדרגות קדום, ששייך כנראה לסוף תקופת הברונזה התיכונה או ראשית תקופת הברונזה המאוחרת, בטרם שינה האיזור את פניו ונבנה המבנה המונומנטלי. נראה שחלקים מגרם המדרגות הקדום שולבו בתכניתו של המבנה המאוחר יותר.

שטח A-6. תעלת בדיקה צרה נפתחה באיזור הרחוב המרוצף, בשטח שבין "מקדש הדרומי" לבין הרחוב המקביל לו מצפון (איור 3). מטרת החפירה היתה אישוש הרצף הסטרטיגרפי באיזור זה, המהווה את תוואי הכניסה הרשמית למתחם הטקסי במרכז העיר העליונה במהלך תקופת הברונזה התיכונה והמאוחרת. בחפירה בעונה זו הוכח שמתחת לריצוף בן-זמנו של המקדש הדרומי המיוחס לתקופת הברונזה התיכונה, יש שלב קדום יותר של ריצוף, ומתחתיו מפלס טיח ומילויים קונסטרוקטיביים מאותה תקופה. שרידים אלה חותמים מפולות לבנים המיוחסות לתקופת הברונזה הקדומה.

סיפורו של צינור - ממצא מימי המנדט הבריטי בחניון גבעתי, גן לאומי סביב חומות ירושלים

איילה זילברשטיין, אריאל שתיל, יאנה צ'חנובץ ודורון בן עמי

רשות העתיקות

בנובמבר 2011 נפתח שטח החפירה החדש בחניון גבעתי – שטח M4. זוהי השנה החמישית לחפירות המתנהלות ע"י רשות העתיקות וביוזמת עמותת אלעד.

במרבית המקרים, ימיה הראשונים של חפירה ארכיאולוגית המתחילה מפני השטח אינם מלווים בממצאים מפתיעים שיש בכוחם לשפוך אור על תולדותיו של אתר. לא זה המקרה הפעם. החפירה בדרך אל שכבותיה העתיקות של ירושלים הניבה ממצאים מפתיעים אשר יש להניח כי יהוו עניין לארכיאולוגים בעתיד. ישירות מתחת למפלס האספלט של החניון נחשפו ממצאים מן המאה הקודמת הכוללים שרידי קיר בטון ובמקביל לו צינור ביוב עשוי חוליות מתכת וחוליות חרס עבה מזוגג בזיגוג חום כהה מבריק. צינורות מעין אלו מתגלים מעת לעת בחפירות הנערכות באגן העיר העתיקה, אולם עד עתה לא זכו לדיון נאות ולתיארוך מדויק. חפירת שרידיו של צינור ביוב זה בחניון גבעתי חשפו על גבי אחד מחלקי הצינור "חותם יוצר" "T. Wragg & Sons, Swadlincote". חיפוש מהיר באינטרנט העלה את הנתונים הבאים:

Swadlincote היא עיירה באנגליה הידועה במרבצי חומר עשיר באלומיניום המצויים בה. חומר זה מתאים במיוחד לייצור צינורות חרס ששימשו למערכות ניקוז וביוב. חברת T. Wragg & Sons נוסדה בשנת 1881; היצרן - T. Wragg מופיע ברשימות בעלי מקצוע החל מ-1864. החברה פעלה עד לשנת 1969, עת נקנתה על-ידי Dyson Group. יתכן שחבר פרלמנט בריטי בשם Sir Herbert Wragg (כיהן בין השנים 1923-1929 ו-1931-1945), שהינו גם בעליו של מגרש צינורות בעיירה, ועל שמו נקרא הרחוב הראשי שלה, הוא אחד מן האחראים לכך שדווקא צינורות אלו נבחרו לנקז את מי השופכין של עיר הקודש.

פוסטר של חברת T. Wragg & Sons ממאי 1930

בספרות מתועדים מספר חפירות שנערכו בין השנים 1932-1937 (תקופת המנדט הבריטי) באזור העיר העתיקה לשם קביעת פתחי ביקורת (manholes) עבור צינור הביוב. אחת מן החפירות למטרה זו היא חפירתו של ס.נ. גיונס (1937). באותה החפירה, גילה גיונס קטע רחוב משלהי תקופת בית-שני. בחפירתם מעט דרומה מחניון גבעתי, חשפו ר. רייך וא. שוקרון את המשכו של אותו הרחוב שם דיווחו על גילוי שרידיו של צינור ביוב עשוי

חרס מזוגג בזיגוג חום כהה מבריק. צינור הביוב הבריטי, המלווה את המחקר הארכיאולוגי בעיר דוד כבר כמעט כ-100 שנה אינו הממצא המעניין היחיד מימי המנדט הבריטי שהתגלה השנה בחפירתנו. במילויים שמקורם בתקופה זו נמצאו גם סוליות נעלי צבא בריטיות, מנות קרב וסטים

של סרוויסים מפורצלן 'לשעת הטה'. **תקריב לתו היוצר T. Wragg & Sons, Swadlincote** מן המעניינים בממצאים ניתן לציין בקבוק חרס תמים מזוגג בזיגוג מלח (salt glazing) שנשא אף הוא תו יוצר- חברת Bourne Denby.

חברת Bourne Denby נוסדה ב-1809 בעיר Derby שבאנגליה. במאה השנה הראשונות לקיומה התמחתה החברה בייצור בקבוקים בזיגוג מלח, כדוגמת הבקבוק מחניון גבעתי, אשר נועדו לאחסון תרופות, דיו ונוזלים אחרים. בשנות ה-20 של המאה הקודמת, עם ירידת מחירי הזכוכית, נאלצה החברה לפנות לפלח שוק אחר, והחלה לייצר כלי חרס דקורטיביים יוקרתיים. יוצא אפוא, שהבקבוק שהתגלה בחניון גבעתי הגיע ארצה בראשית ימי המנדט או אף קודם לכן. בקבוקים תאומים לו נמכרים כיום כעתיקות באתרי אינטרנט כדוגמת e-bay תמורת כ-50 דולר אמריקאיים.

חניון גבעתי: מימין - צינור החרס בצמוד לקיר בטון תחום. צילום: אסף פרץ

חורבת ערש - גן לאומי הרי ירושלים

כתיבה וצילום: עמיחי מזר ועידו וכטל/ האוניברסיטה העברית בירושלים

חורבת ערש (ח'רבת בטן אל-ערש) נמצאת על פסגתו המזרחית של הר הרוח, ממערב למעלה החמישה ומצפון מערב לאבו גוש (נ. צ. 1589.1363, גובה 756 מ' מעל פני הים) בשטח שמורת הטבע הרי יהודה ויער באחזקות הקרן הקיימת לישראל. מן המקום קיימת תצפית מצוינת לעבר מישור החוף, הרכסים שמסביב לירושלים, ארץ בנימין והרי חברון עד לסביבת גוש עציון. בסקר נוף הרי יהודה שנערך בשנות הששים של המאה הקודמת ע"י זאב משל התגלתה במקום מצודה ששויכה על ידו לתקופת הברזל. במחקר של מצודות מתקופת הברזל שנערך ע"י עמיחי מזר לפני 35 שנה המצודה נזכרה כמצודה מרכזית במערכת מצודות שהגנו על ירושלים ועל מערכת הדרכים בהרי יהודה, ושימשו בין השאר להעברת אותות במשואות אש. ביולי 2012 נערכה כאן במשך שלושה שבועות עונת חפירות קצרה בהיקף מצומצם, מתוך מטרה לעמוד על תכנית המצודה, על תאריכה והשימוש בה. החפירה נוהלה ע"י עמיחי מזר ועידו וכטל מטעם המכון לארכיאולוגיה באוניברסיטה העברית. בחפירה התברר כי המצודה מרובעת ומימדיה 24.5X22 מ'. רוחב קירותיה החיצוניים כ-1.3 מ', הם בנויים בחלקם מאבנים גדולות מאוד שאורכן כרוחב הקיר ובחלקם מאבנים קטנות יותר. פינות המצודה נבנו מאבנים גדולות במיוחד, ואלו שהשתמרו בנויות בטכניקה של "ראשים ופתינים". הקירות המערבי, הדרומי וחלק מן הקיר המזרחי השתמרו היטב, ואילו הקיר הצפוני נסחף ברובו הגדול. במרכזו הצד המערבי של המצודה הוקם מגדל ריבועי הבולט מקו המצודה מערבה; מימדיו 3.1 X 4.3 מ' והוא בנוי אבנים גדולות במיוחד מהוקצעות באופן גס, שהגדולה שבהן אורכה 1.80 מ'. נראה כי מגדל מסיבי זה היה גבוה משאר המצודה ושימש לצרכי תצפית. לאורך הצד הדרומי והמזרחי של המצודה היו חדרים בנויים, שרק אחד מהם נחפר באופן חלקי. לאורך הצד המערבי התגלה מפלס רצפת עפר מהודק, ככל הנראה של חצר נרחבת. במרכז שטח המצודה הסלע הטבעי חשוף או מכוסה או ברובד הצטברות דק ביותר, והוא לא עבר כל עיבוד. בחדר שנחפר וכן בבורות בדיקה שנחפרו לאורך הקירות החיצוניים של המצודה נמצאו מפולות אבנים, אך לא נמצא רובד חורבן והממצאים היו דלים ביותר. כמו כן, לא נמצאה עדות להרמת רצפות, תיקונים, מתקני בישול, אפר וכד'. נראה כי השימוש במצודה היה רק לעתים קצרות, בעתות מצוקה ולצרכים צבאיים בלבד. במדרון שממזרח למצודה ובמרחק קטן ממנה התגלה בור מים פעמוני חצוב, שהיה ככל הנראה מקור המים העיקרי למצודה זו. בחפירה התגלו חרסים רבים מן התקופה הפרסית, ככל הנראה בעיקר מן המאה ה-ד' לפנה"ס. מרבית שברי החרסים הם של קנקני אגירה ורק בודדים מייצגי טיפוסים כלי חרס אחרים. חרסים בודדים הם ככל הנראה משלב קדום של התקופה ההלניסטית (מאה ג' או ראשית ב' לפנה"ס). ממצא מיוחד הוא סיכת רכיסה (פיבולה) עשויה ברונזה מטיפוס שאינו ידוע עד היום. יש לציין את חסרונו של טביעות על גבי ידיות קנקנים, שהן ממצא מקובל בתקופה הפרסית בפחוות יהוד. בתקופה מאוחרת הוקם בחלקה הצפוני המזרחי של המצודה בור סיד בו בוודאי נשרפו חלק ניכר מאבני המצודה. כן נמצאו מספר קירות ומתקנים מאוחרים למצודה בחלקו המערבי של המבנה, אך לא ניתן לתארך קירות אלו. תארוך המצודה לתקופת הברזל שהתבסס על סקר פני השטח היה איפוא מוטעה. יש ליחס את המצודה לפחוות יהוד האוטונומית בתקופת האימפריה הפרסית. מצודות נוספות מתקופה זו נמצאו בגבולה הדרומי של יהוד, בגבול אדומיאה. מצודת חורבת ערש נמצא בלב הפחוות ודומה כי הוקמה כמוצב צבאי אשר שימש בעיקר למטרת תצפית ואיתות במשואות אש בשעת סכנה. בדרך זו ניתן היה ליצור קשר בין גבולה המערבי של הפחוות (באזור גזר) לבין אזור ירושלים.

מראה פרט של המגדל במערב המצודה

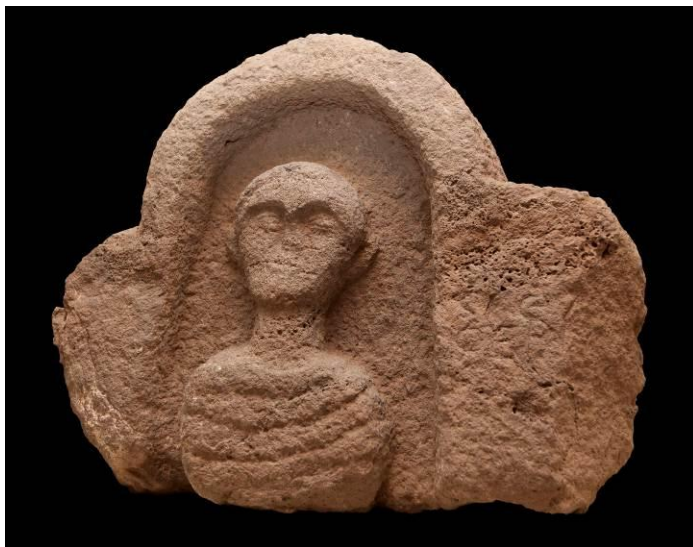

הקיר המערבי של המצודה, מבט לכיוון מערב

מי מכיר את "האיש שבקיר" לראשונה נחשפה דמותו של איש העיר העתיקה סוסיתא כתב וצילם: ד"ר מיכאל איזנברג, המכון לארכאולוגיה ע"ש זינמן, אוניברסיטת חיפה

ממצא חדש ומרתק בעונת החפירות ה-13 של אוניברסיטת חיפה בסוסיתא: בפעם הראשונה נמצא דיוקן של תושב סוסיתא, ככל הנראה מהתקופה הרומית (מהמאה השלישית לספירה לערך), שסותת על מצבת אבן. "הרמתי את האבן שכיסתה על אבן בזלת מסותתת ופתאום הבנתי שמביט בנו בחזרה איש סוסיתא", תיאר ד"ר מיכאל איזנברג, שעומד בראש החפירה, את הגילוי, שכמו תמיד בארכיאולוגיה, הגיע לגמרי במקרה ובמקום הכי פחות צפוי.

סוסיתא, ממשכה לספק ממצאים מרהיבים: בריכת השחייה בבית המרחץ הרומי, המזבלה העירונית שחושפת הרגלי אכילה לפני כ-1700 שנים וכמובן, דיוקן ה"סוסיתאי" המקומי. אולם נראה שאת הממצא המפתיע ביותר סיפקה החפירה ברובע בתי המלאכה, שם נחשף בפעם הראשונה חלק חדש ולא ידוע עדיין בהיסטוריה של העיר ואולי של האזור כולו. כאמור, כמו בכל סיפור ארכיאולוגי טוב, הממצא המרשים ביותר התגלה באקראי. עוד לפני עונת החפירה הרשמית, החלו

החוקרים לחפור ב"מצודת טל", מצודה קטנה ששמרה על הכניסה הראשית אל הדרך המעפילה לסוסיתא. "חשפנו עוד אחד מן הקירות המאוחרים במתחם המצודה כאשר לפתע החלו נשמעות קריאות התפעלות. הרמתי את האבן שכיסתה על אבן בזלת מסותתת ופתאום הבנתי שמביט בנו בחזרה איש סוסיתא", סיפר ד"ר איזנברג. לאחר שהוציאו את האבן הבינו החוקרים כי מדובר במצבה מבזלת ועליה מסותתת דמותו של גבר, כשלצידה כתובת יוונית קצרה. לדבריו של ד"ר איזנברג, אין ספק שמדובר במצבה שהוצבה בתחילה בבית הקברות, הוצבה מעל הקבר והציגה את המת. לאחר זמן מה נלקחת המצבה לטובת בניית המצודה. "מדובר בעבודת אמן עממית ופשוטה, שמתאימה לשלהי התקופה הרומית, סביב המאה השלישית לספירה. גם אם דיוקנה של העיר העתיקה סוסיתא עדיין רחוק מלהיחשף

הרי דיוקנו של ה"סוסיתאי" הראשון כבר בידנו ואנו מקווים שבמהרה גם נצליח לפענח את שמו", ציין ד"ר איזנברג. אוצר ארכיאולוגי נוסף, שריגש מאוד את החוקרים היה גילוי המזבלה העירונית. עבור הארכיאולוגים, מספקים עשרות המטרים המעוקבים של זבל סדור, הצצה בלתי אמצעית כמעט לחיי היום-יום של התושבים העתיקים ובעיקר, להרגלי התזונה שלהם, "מצאנו חרצנים מפויחים, אלפי עצמות בעלי חיים, אלפי שברי חרס, חלקי גביעי זכוכית ועוד. את האשפה לא ניתן לרמות", אמר ד"ר איזנברג שימתין כעת למחקר במעבדות המכון, שם יוכלו החוקרים להתחקות אחר העדפותיהם הקולניריות של אנשי העיר ובאילו כלי חרס העדיפו לסעוד. כאמור, באזורים נוספים שנחפרו השנה נחפרה הבריכה שהייתה חלק מבית המרחץ הרומי, ונמשכה חשיפת הבסיליקה הרומית – אזור הסחר המרכזי של העיר.

הממצא המפתיע ביותר התגלה באזור המגורים המערבי. אחרי עבודת פרך של הוצאת מאות אבני בזלת הביטו החוקרים בפעם הראשונה על רובע בתי המלאכה. ההפתעה: הממצאים מלמדים שאזור זה ננטש עוד טרם לרעידת האדמה של שנת 749, שהחריבה את סוסיתא כליל, "כעת עלינו לנסות ולהבין מדוע אזור זה ננטש בשלב כה מוקדם", אמר ד"ר איזנברג. יותר מ-1200 שנים לאחר שנחרבה, חוזרת סוסיתא להיות העיר הקוסמופוליטית של עידן ערי ה"דקופוליס". בעונת החפירות ה-13 לקחו חלק חופרים מתריסר מדינות, כולל משלחת מאוניברסיטת קונקורדיה, סנט פאול מינסוטה שבארה"ב בראשותו של פרופ' מרק שולר. עוד השתתפו בחפירות מתנדבים מישובי עמק הירדן והגולן ומתנדבים זרים ממדינות שונות, סטודנטים מהחוג לארכיאולוגיה באוניברסיטת חיפה וסטודנטים ממגמת השימור של מכללת גליל מערבי. סוסיתא ממוקמת כיום בתחום גן לאומי ושמורת הטבע סוסיתא בפיקוח רשות הטבע והגנים. העיר התקיימה בתקופות ההלניסטית, הרומית, הביזנטית והאומאית, עד שנהרסה ברעש האדמה העז של שנת 749 לספירה. יחד עם בית שאן וערים נוספות הממוקמות ממזרח לירדן הייתה סוסיתא חלק מהגוש התרבותי-גיאוגרפי של ערי ה"דקופוליס", שתושביהן ראו את עצמם כבעלי תרבות יוונית, בניגוד לתושבי הכפרים והעירות סביב שהיו מאוכלסות בעמים שמיים: יהודים, נבטים ופניקים.

חידת החודש

באיזה גן לאומי נמצאת הקשת שבתמונה? ומה מיוחד בה?

פתרון החידה הקודמת

הפתרון : פרט מהפסיפס ברח' החלוץ בלוד בו שתי לביאות מזנקות לגביע גדול אחת מול השנייה. הפסיפס הוא חלק מוילה רומית מהמאה ה-3 לספה"נ. זהו אחד הפסיפסים המרהיבים ביותר והגדולים ביותר (180 מ"ר) שנתגלו במדינת ישראל. הוא נחשף לציבור פעמיים. לראשונה ב-1996 בעת גילוי (ואחר כך הוא כוסה) ובפעם השנייה ביולי 2009 עת נפתח מחדש לטיפול שימורי. בשתי הפעמים ארגנה רשות העתיקות סיור לציבור הרחב במקום, מה שהביא להגעת אלפי מבקרים במשך מספר ימים. הפסיפס נמצא כעת בניו יורק ויוחזר למקומו לוד, שם ייפתח מרכז מבקרים בעוד מספר שנים. פתרו נכונה (לפי סדר): ד"ר נילי גרייצר, אסף אברהם, רות כהן, מזל תם, אריאל גרוס, שרה שכטר, אליעזר גלבר, רוני לוי, מור דכי, בני איתן, מורן לזר-ורשילובסקי, רביבית טרבלסי, (ואם שכחתי מישהוא אני מתנצל מראש).